

Activation, activities, lectures, workshops, training methodology, training.

УДК 172 (085)

ПРО ВИМОГИ ДО МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ СУЧАСНОГО ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

І.В. Зайченко, доктор педагогічних наук

У статті подана узагальнена модель сукупності якостей, необхідних викладачеві вищого навчального закладу, детальніше проаналізовані вимоги до його духовних якостей (любов до людей, порядність, інтелігентність, чесність, сумлінність, мужність, шляхетність, скромність, незалежність, гідність, совість, милосердя, справедливість) та поведінки (звічливість, терпимість, урівноваженість, чуйність, уважність, доброзичливість, доброта, тактовність, привітність, привабливий зовнішній вигляд)

Викладач вищого навчального закладу, модель якостей, духовні якості, поведінка, вимоги до моральних якостей і поведінки

Суперечливі явища сучасної соціально-економічної української дійсності впливають на життя й діяльність викладача вищої школи. Однак від результатів його діяльності, його інтелектуального пошуку й світовідчуття значною мірою залежить доля не тільки вищої освіти, але й країни в цілому.

Сучасний викладач – це людина, що здійснює діяльність у навчанні, вихованні, розвитку потенціалу студентів, веде активну науково-дослідну роботу, бере участь в управлінні кафедрою й в інших видах організаційних робіт. Студенти потребують викладача, який володіє особистісним авторитетом, політичною зрілістю, розвиненими організаторськими здібностями, високою культурою поведінки, бездоганним знанням предмету й умінням зацікавити своїми знаннями.

Викладача вищого навчального закладу – це особистість, якій властиві конкретні якості, що є передумовою успішного здійснення її діяльності. На діяльність і результати роботи викладача впливають його темперамент, характер, тип особистості, обрані ним технології й методики навчання, а також його авторитет для студентів. Бути прикладом для студентів в одязі, вчинках, словах, приватному й громадському житті дуже не просто. Не можна забувати, що якщо студенти засумніваються в моральних якостях викладача, якщо вони перестануть вірити його словам, якщо стануть підозрювати його в нечесності, він не зможе бути для них авторитетом.

Узагальнена модель сукупності необхідних викладачеві якостей передбачає: 1) **професійну компетентність** (наявність професійних педагогічних знань і вмінь, знання й розуміння роботи викладача); 2) **моральні якості** (ставлення до моралі, моральності); 3) **організаторські здібності** (стосунки з людьми); 4) **ділові якості** (ставлення до роботи, до справи); 5) **уміння керувати собою** (уміння управляти своїм життям, часом, знання правил і прийомів особистої діяльності і вміння ними користуватися).

Провідну роль у структурі якостей викладача відіграє його **професійна компетентність**, яка містить у собі сім груп якостей – *високий рівень знань і вмінь за фахом* (сфери навчання), *методична культура, культура наукової діяльності, інформаційна культура, культура виховної діяльності, культура мови, політична культура*.

Детальніше проаналізуємо вимоги до моральних якостей викладача ВНЗ.

Оскільки вища освіта передбачає формування в студентів соціально схвальних моральних цінностей, викладач сам повинен бути їх носієм і виразником, займати активну соціальну позицію.

В науково-педагогічній літературі [3] виділяють дві групи первинних моральних якостей викладача: *духовні якості й культура поведінки*.

Духовні якості включають у себе любов до людей, порядність, інтелігентність, чесність, сумлінність, мужність, шляхетність, скромність, незалежність, гідність, милосердя та ін.

Любов до людей – без неї педагог ніколи не стане для студентів другом, наставником, близькою людиною. Однак, як стверджує прислів'я, “легше любити все людство, ніж свого сусіда”, і в своїй професійній діяльності педагог постійно стикається з тією обставиною, що можливо не всі студенти об'єктивно здатні викликати до себе любов. Проте, педагог повинен уміти бачити в людях позитивні якості – саме вони можуть стати основою його любові до них. Працюючи зі студентом і визначаючи його позитивні риси й якості, педагог повинен прагнути викликати ту позитивну трансформацію особистості, що спричинить за собою позитивні зміни її життєвих обставин. Байдужість до людини веде до неухважності, нерозуміння її внутрішнього світу й, відповідно, різко знижує ефективність впливу.

Порядність – це *почуття й усвідомлення людиною (людністю) причетності та відповідальності стосовно долі інших людей*.

У кожному конкретному випадку це поняття визначає зміст певних вчинків через протиставлення порядності й непорядності. При цьому критеріями слугують суспільні норми оцінки людських дій. Порядна людина є безпосереднім носієм та суб'єктом загальних суспільних цінностей – добра, краси, правди, виявляє себе гідною, достойною, чесною. Зазвичай, людську порядність вбачають у конкретних позитивних вчинках: відповідальності за долю інших людей, особистій причетності до суспільного життя.

Основою порядності людини є її здатність усвідомлювати суспільство як непересічну умову свого існування, тобто найвищу цінність життя. Тому людська порядність обов'язково відбиває життєву, творчу позицію

особи – безпосереднього суб'єкта суспільного життя. І навпаки, непорядна людина є руйною силою і для суспільства, і для самої себе. Звичайно, не кожна людина досягла такого інтелектуального розвитку, що спроможна розуміти та відчувати суспільство як головну умову свого буття. Порядність здебільшого пов'язана з певним рівнем розвитку розумових здібностей, бо потребує уявлення про таку причину власного буття, яку можна усвідомити лише за допомогою мислення. Належний рівень розвитку мислення й розумових здібностей для осягнення сутності буття визначають як інтелігентність.

Інтелігентність – це рівень інтелектуальності людини (спільноти), що виявляється у її поведінці.

Інтелігентність є однією з невід'ємних складових умов духовності людини, її повноцінного духовного життя. Завдяки свідомому використанню у своїй поведінці інтелігентності людина виступає не лише як об'єкт суспільного впливу, а й як його творець, тобто самодіяльна особа, якій притаманні самосвідомість, людські почуття й переконання.

Найвищі духовні вимоги суспільства людина засвоює в процесі взаємодії з іншими людьми, що формує не тільки уявлення про належну суспільну поведінку, а й олюднені (інтелігентні) почуття обов'язку, совісті, відповідальності, честі та гідності. За допомогою уявлень про норми, цінності, ідеали людина регулює не тільки свою поведінку, а й, даючи їм оцінку, виявляє своє ставлення до вчинків інших, чим реально творить суспільні взаємозв'язки.

Чесність – необхідна якість педагога. Передбачає вірність взятим зобов'язанням, правдивість, принциповість, суб'єктивну переконаність у правоті здійснюваної справи, щирість перед іншими й перед самим собою відносно тих мотивів, якими людина керується, визнання й дотримання прав інших людей на те, що їм законно належить. Вона передбачає наявність уміння говорити правду за будь-яких умов. Чесність повинна виявлятися не тільки на словах – чесним треба бути на ділі. Протилежністю чесності є обман, брехня, крадіжка, віроломство, лицемірство.

Мужність – якість особистості, що виражається в здатності діяти рішуче й доцільно в складній небезпечній обстановці, контролювати імпульсні пориви, долати можливе відчуття стаху й невпевненості, в умінні мобілізувати всі сили на досягнення мети. Мужність – це риса характеру людини, у якій поєднуються хоробрість, рішучість, витримка.

Шляхетність – це прояв високої моральності, чесності, вишуканість у поведінці, діях, манерах; лицарство.

Скромність – невід'ємна межа культури взаємостосунків. Ця межа виявляється в умінні людини бути самою собою, не виконувати будь-якої не властивої їй ролі. Скромність означає природність поведінки, відсутність надуманості. Разом з тим, вона не повинна бути джерелом скутості в поведінці. Скромність тісно пов'язана з простотою, яка зовсім не пов'язана з відмовою від прийнятих в суспільстві норм етикету.

Незалéжність – можливість приймати самостійні рішення, які підпорядковуються власним бажанням та інтересам і не потребують зовніш-

ніх вказівок та наказів. Незалежний педагог – це самодостатня, самостійна людина, яка усвідомлює особисту відповідальність за своє життя. Щоб бути незалежним, потрібно стати відповідальним. Треба усвідомити свою відповідальність за своє життя, за свої вчинки, за своїх близьких за учнів та оточуючих. Часто люди бояться відповідальності й уникають приймати рішення, тому що зручніше перекласти ухвалення рішення на когось іншого: батьків, чоловіка або дружину, суспільство, чи держава.

Поняттям “**гідність**” визначається ставлення людини до самої себе й суспільства до неї як до визнаної цінності. Цим поняттям позначається сукупність уявлень про самоцінність особи, її соціальну рівність з іншими людьми, за допомогою яких визначають конкретну міру суспільної цінності людини. Уявлення про гідність виконують функцію регулятора людської поведінки: за будь-якої ситуації людина мусить поводитися так, щоб не втратити свого “обличчя”.

Гідність – це високе почуття й глибоке усвідомлення людиною (людністю) власної самоповаги. Тому викладач вищого навчального закладу, з одного боку, має виробити в собі високу гідність, а з іншого – допомагати студентам виробляти власну гідність.

Поняття “**честь**” вказує на визнання належності особи до певної верстви, спільноти, риси якої притаманні окремії людині як представникові окремого кола людей. Така належність зумовлює дотримання особою певних зразків поведінки для підтримання своєї репутації та поваги до неї тієї спільноти, до якої вона себе відносить. Усвідомлення честі виконує функцію самозбереження певної спільноти як певного якісного утворення. Невідповідність дій людини певним зразкам групової поведінки усвідомлюється як втрата нею честі, що часто призводить до відмежовування, відторгнення групою такої особи.

Отже, честь – це почуття і усвідомлення людиною (людністю) чистоти своєї репутації, авторитету, доброго імені.

Поняттям “**совість**” визначається почуття й усвідомлення людиною (людністю) відповідальності за свою поведінку, свої вчинки перед самим собою, людьми, суспільством. Ця риса допомагає людині контролювати виконання своїх обов’язків перед суспільством і самою собою, що суспільством визнається як показник досконалості та самодостатності. Самооцінний характер совісті виявляється у почутті морального задоволення своїми вчинками або почутті сорому за них. Наявність феномену совісті засвідчує певний рівень інтелектуальної досконалості особи, бо здатність перейматися думками та почуттями інших людей – це те, що існує лише як духовне, а не матеріальне.

Милосердя – термін, що вживається для опису м’якості, поблажливості або співчуття, виявленого однією особою в стосунку до іншої. Це – одна з чеснот лицарства й християнської етики, милосердя також відноситься до концепцій справедливості та моральності в поведінці між людьми може означати як і співчутливу поведінку з боку тих хто при владі (наприклад милосердя показане суддею щодо засудженого) так і благодійну третю особу (наприклад місія милосердя з лікування жертв війни). Конфуцій

же говорив: “Хто сповнений милосердя, неодмінно володіє мужністю”. Що означає готовність і рішучість милосердної людини допомогти й утішити тих, хто цього потребує, а не боязко спостерігати за чужим горем з боку.

Лев Толстой справедливо зазначив: “Милосердя полягає не тільки в матеріальній допомозі, скільки в духовній підтримці ближнього. Духовна ж підтримка полягає, перш за все, не в засудженні ближнього, а в пошані його людської гідності”. Люди по-різному потрапляють у важкі обставини. Буває, що педагог засуджує або дорікає студента в необережності або нерозсудливості, коли треба просто сказати добре слово, а іноді зрозуміти й пожаліти, це і буде дійсним милосердям.

Справедливість повинна бути постійною у взаєминах педагога з студентами, колегами, керівництвом. Педагог може мати власні симпатії й антипатії, але вони не повинні позначатися на якості його роботи зі студентами. Які б почуття не викликав студент у викладача, ставлення до нього завжди повинне бути рівним, доброзичливим і уважним, а його проблеми повинні оцінюватися адекватно. Справедливість повинна виявлятися й стосовно колег – кожна дія колег повинна одержувати справедливую оцінку, без перебільшення чи зменшення їх заслуг чи недоліків, з урахуванням як об’єктивних, так і суб’єктивних факторів. Втілення в педагогічну практику принципу справедливості унеможлиблює відчуження педагога від студентів і колективу.

Поведінку викладача повинна відрізняти:

Ввічливість – ознака добре вихованої людини, вміння ласкаво й привітно обійтися з людиною. Існує ввічливість чисто зовнішня, формальна, прищеплена вихованням, але не сприйнята серцем холодної егоїстичної людини, – та й така ввічливість – великий осяг в суспільному житті, бо вимагає самоопанування й уважності до інших: людина, що не вміє стримувати своїх поривів, ніколи не буде навіть і формально ввічливою. Саме тому французький соціолог Лекомт де Ноуї вважав, що за мірило культурності якоїсь країни треба вважати ввічливість її громадян, і додавав: “Що суспільство культурніше, так воно буде й увічливе, те ж суспільство, в якому основи ввічливості втрачаються, виявляє безперечний симптом культурного занепаду...”

Справжня – не тільки формальна ввічливість – це ласкавість серця, це увага до ближнього, що походить з доброзичливості, з глибокого почуття солідарності, що засвідчує про певний духовний розвиток людини, бо, як зазначає німецький філософ Кайзерлінг, “людина не може бути досконалою внутрішньо, якщо зовнішньо поводить себе недосконало...”

Терпимість – обов’язковий принцип у взаєминах педагога й студентів і неодмінна якість його особистості. Педагог повинен бути терплячим, якщо прагне досягти успіху у своїй праці.

Терпимість – моральна якість, що характеризує поважне ставлення до інтересів, переконань, вірувань, звичок інших людей. Терпимість педагога ґрунтується на стійкій навичці приймати людину такою, якою вона є, на визнанні її права бути самою собою, мати власні звички, погляди, переконання, вести той спосіб життя, що вона вважає за доцільне, якщо це

не має характеру кримінально-карної чи іншої соціально небезпечної діяльності. Терпимість не означає, однак, схвалення педагогом тих негативних ідей чи дій студента, що можуть вплинути на його життєдіяльність, найближче оточення чи суспільство.

Урівноваженість – уміння володіти собою, відзначатися витримкою; стриманістю, мати витримку, спокій.

Чуйність – турбота про потреби, запити й бажання людей, уважність до їхніх інтересів, проблем; співчуття до навколишніх, готовність прийти на допомогу. Про рівень цивілізованості, про загальну культуру суспільства роблять висновки, виходячи з рівня та показників толерантності, чуйності та небайдужості до людей з особливими потребами. А якщо йдеться про учня (дитину), значення цього показника зростає в стократ... Дитина – це дзеркало, в якому відбивається духовний світ її батьків, учителів, вихователів, суспільства, в якому вона зростає. А тому варто докладати максимум зусиль і робити такі вчинки, аби це відображення було красивим, усміхненим і доброзичливим.

Уважність – вияв уваги; уважне ставлення до кого-небудь; прихильність, доброзичливість, турбота про когось.

Вчитель – не просто професія, це місія. Тому й попит на викладачів особливий. Від них вимагається багато: бути коректними, уважно ставитися до дітей, виявляти цікавість до своєї роботи, предмету. Вчитель повинен уміти відповісти на будь-яке питання, яке виникло у його вихованця. Хороший вчитель повинен проявляти граничну делікатність у відношенні до дітей, бути уважним до того, що їм подобається. Необхідно враховувати, що все сказане може сильно вплинути і на інтелектуальний, і на емоційний розвиток дитини.

Доброзичливість – ставлення до людини, орієнтоване на сприяння їй блага, на здійснення добра. Суб'єктивно доброзичливість проявляється в прихильності, симпатії, співчутті, благодіянні. Стосовно всіх людей вимога доброзичливості визначається постульованою мораллю рівністю людей і правом кожної людини на повагу. При цьому в доброзичливості виділяється не тільки безумовне визнання в іншій людині її моральної гідності, але виражаються миролюбство, дружність, готовність до плідного співробітництва. “Добрі почуття, – зазначав В.Сухомлинський, – своїм корінням сягають у дитинство, а людяність, , лагідність, доброзичливість народжуються у праці, турботах, хвилюваннях про красу навколишнього світу”.

Доброта педагога, заснована на гуманізмі й любові до людей, має специфічний зміст – вона діяльна і втілюється в турботі про людину, створенні сприятливих умов для її життєдіяльності, позитивного емоційного настрою, в прищепленні студентом необхідних для нього навичок і дій, в умінні вчасно й належною мірою надати необхідну допомогу.

Тактовність – якість, що передбачає уміння педагога передбачати всі об'єктивні наслідки своїх вчинків чи дій і їхнє суб'єктивне сприйняття студентами, колегами й іншими людьми. Тактовність необхідна педагогу тому, що його поведінка завжди вимагає одночасного дотримання безлічі моральних вимог, що можуть суперечити одна одній. Уміння вибудувати

свої дії так, щоб не поставити мимоволі кого-небудь у незручне становище, не зачепити самолюбство особистості, не принизити її, досягається шляхом всебічної оцінки суперечливої ситуації, а також тенденцією й динамікою її розвитку.

Тактовність, як якість особистості, особливо необхідна педагогу, якому у зв'язку з професійною специфікою доводиться мати справа з різними людьми.

Привітність – доброзичливість, ввічливість, чемність. У практиці спілкування кращих педагогів переважає привітність, підкреслювання позитивних рис студентів, заохочення, дуже обережне висловлювання критичних зауважень.

Привабливий зовнішній вигляд. Небайдужий до цих аспектів своєї майстерності педагог використовує певну систему вмінь і навичок організування своєї зовнішності. Корисними в цьому є такі поради:

1) режим дня має бути ретельно продуманий, враховувати порядок занять у навчальному закладі, а також час для догляду за собою. Добре налагоджений самоконтроль допоможе виробити звичку стежити за своєю зовнішністю, позбавить метушливого збирання на роботу, побоювання запізнитися. Через певний час дотримання режиму стане автоматичним;

2) одягаючи новий костюм, слід упевнитися, що в ньому буде зручно працювати в аудиторії;

3) виходячи з дому, бажано обов'язково оглянути себе перед дзеркалом;

4) добираючись на роботу, важливо не забруднити, не пом'яти одягу, не залишитися без ґудзиків тощо;

5) у гардеробі, викладацькій бажано оглянути, скоригувати зовнішність, оцінивши себе очима студентів і колег;

6) вдаватися до самоаналізу з позицій педагогічних вимог до одягу з урахуванням зовнішнього вигляду колег, реакції студентів на зовнішній вигляд педагогів.

Таким чином, професійна готовність викладача не вичерпується лише надбанням фундаментальних теоретичних знань і володінням необхідних методик викладання; потрібні педагогічні вміння, організаторські здібності, уміння управляти собою, ділові й моральні якості, уміння використовувати свої особистісні можливості у вирішенні конкретних педагогічних завдань в конкретних умовах.

Список літератури

1. Зайченко І.В. Етика соціальної роботи: Навчальний посібник. – Чернігів: Видавництво ЧДІПСТП, 2008. – 274 с.

2. Зайченко І.В. Етика викладача вищої школи: навчальний посібник / І.В. Зайченко, А.А. Каленський, Т.Ф. Мельничук; за ред. проф. І.В.Зайченка. – К.: ЦП “Компринт”, 2013. – 320 с.

3. Преподаватель вуза: технологии и организация деятельности: Учеб. пособие / Под ред. д-ра экон. наук, проф. С.Д.Резника. – М.: ИНФРА-М, 2010. – 389 с.

В статье представлена обобщенная модель совокупности качеств, необходимых преподавателю высшего учебного заведения, подробнее проанализированы требования к его духовным качествам (любовь к людям, порядочность, интеллигентность, честность, совесть, мужество, благородство, скромность, независимость, достоинство, совесть, милосердие, справедливость) и поведения (вежливость, терпимость, уравновешенность, чуткость, внимательность, благожелательность, доброта, тактичность, приветливость, привлекательный внешний вид).

Преподаватель высшего учебного заведения, модель качеств, духовные качества, поведение, требования к нравственным качествам и поведению.

Annotation: the summarized model of qualities' complex required for the teacher of higher education institution was presented in the article, the requirements to the moral qualities (philanthropy, decency, intellectuality, integrity, clemency, fortitude, generosity, modesty, frugality, self-sufficiency, dignity, sense of conscience, mercifulness, rightfulness) and behaviors (politeness, tolerance, tranquility, sensibility, attentiveness, kindness, goodness, tactfulness, affability, pleasant semblance) were explicitly analyzed.

The conclusion was drawn that professional readiness of the teacher was not limited to the gaining of fundamental theoretical knowledge and possessing the corresponding teaching approaches; the pedagogical skills, managerial abilities, self management, business and moral qualities, abilities to utilize the personal capabilities in solving the specific pedagogical tasks under specific conditions were required.

Teacher of higher education institutions, model of qualities, spiritual qualities, behavior, requirements to the moral qualities and behavior.